

Pratarmė

Inga Vidugirytė

Vilniaus universitetas
Vilnius University
E-mail: inga.vidugiryte@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0002-9649-5735>
<https://ror.org/03nadee84>

Šio *Semiotikos* numerio intencija buvo pratęsti greiminės semiotikos erdvės tyrimus, publikuotus *Baltų lankų* (34) ir *Semiotikos* (2013, 2014) žurnaluose, praplečiant tyrimų lauką Charleso Sanderso Peirce'o semiotika bei Jurijaus Lotmano erdvės analize kultūros semiotikos kontekste, o taip pat – išeinant už semiotinės priegigos ribų – pažiūrėti, kaip erdvė yra interpretuojama *erdvės posūkio* (*spatial turn*) inspiruotuose ar jį atliepiančiuose literatūros geografijos, prancūziškosios geokritikos, literatūrinės urbanistikos tyrimuose.

Dėkoju straipsnius pateikusiems autoriams ir autorėms, sudėtingus tekstus išvertusioms vertėjoms, vertimų redaktoriams ir redaktorėms, straipsnių recenzentams ir recenzentėms ir bendrus leidybos darbus nudirbusiems žmonėms. Taip pat dėkoju Filologijos fakultetui už finansinę paramą šiame numeryje publikuojamiems vertimams.

Erdvės koncepto ir jos patyrimo universalumas bei pastaraisiais dešimtmečiais suvoktas erdvės klausimų aktualumas šiuolaikiniuose socialiniuose kontekstuose įgalina jos tyrimų pagrindu vienyti skirtingas, kartais net labai tolimas disciplinas. Šiame leidinyje nerasime itin radikalių tarpdalykinių sąjungų atvejų, visgi pačios erdvės sampratos spektras pristatomuose tyrimuose

gan platus – nuo imanentinės (literatūros ir kino) teksto erdvės iki materialiosios (miesto) erdvės, erdvės kaip sociumo tinklo, virtualybės modelio, juslinių patirčių sąlygos. Atitinkamai pagal tyrimo objektą išsišakoja ir metodologinės priegijos, kylančios iš semiotikos, urbanistikos, filosofijos, geografijos, literatūros studijų, lingvistikos ir kitų sričių. Erdvei skirto leidinio atveju galima paminėti ir jo paties geografiją, kuri apima teritoriją nuo Švedijos Šiaurėje iki Izraelio Pietuose, Prancūzijos ir JAV – Vakaruose. Vakarų kryptimi nuveda šiam numeriui atlikti vertimai – prancūzų Michelio de Certeau ir Erico Landowskio bei italų kilmės amerikietės Giulianos Bruno.

Užsimezgas įvairių priegijų prie erdvės dialogui, numeris įgijo savitą metodologinį siužetą (ar trajektoriją tyrimų lauke), kuris, savo ruožtu, formavo ir paties leidinio erdvę. Toliau pristatydama numerio straipsnius, kreipsiu dėmesį į teorinę priegią ir šį siužetą ryškinsiu.

Jimmie Svenssono straipsnis nutiesia tiltą tarp praeitų metų juslėms skirto *Semiotikos* numerio ir šiųmetinių erdvės tyrimų. Pasitelkdamas semiotinę ir intermedialumo perspektyvas, autorius analizuoja Louise'os Glück poezijos transformaciją iš užrašyto teksto į jo įgarsinimą / skaitymą, kuriam poetė pasirinkdavo specifinį *poeto balso* atlikimą. Svenssonas parodo, kad poeto balso implikuojamas skaitymo vienodumas ir nuspėjama kiekvieno periodo tembro kadencija leidžia atkurti tokias Glück modernios poezijos, kurios poetiškumas išreiškiamas tik ikoniškai – teksto skaidymu eilutėmis, savybes kaip neapsisprendimas dėl reikšmės, neutralumas ir atvirumas interpretacijoms. Nepaisant to, kad Svenssonas į savo svarstymus neįtraukia erdvės klausimo, jo tiriama poezijos garsinė raiška, erdvėje sklindančios garso bangos, implikuoja erdvės kaip medijos klausimą ir, iš esmės, ją *kuria* pačiu performanso veiksmu.

Gretos Statkauskaitės straipsnis, tyrinėjantis specifinio muzikinio žanro, triukšmo sienos, atlikimo erdvę ir garsinius efektus, pratęsia šį performanso metu sukuriama erdvės motyvą. Taikydama Philipo Tago semiotinį muzikos analizės metodą, Statkauskaitė

plėtoja mintį, kad ne tik pasirodymo erdvė gali veikti garsą ir klausytojo patirtį, bet ir pats garsas įgauna erdvės matmenį, apsupdamas ir izoliuodamas klausytojo kūną ir transformuodamas jo subjektyvumą. Transgresyvi triukšmo sienos prigimtis lemia jos (subjektyvų) patyrimą, susijusį su ribų – emocijų, jutiminių, sąmoningumo – peržengimu.

Jovitos Dikmonienės, Līvos Bodniecē's ir Marios-Kristiinos Lotman straipsnis sugrąžina skaitytojus į erdvės simbolinių reikšmių lauką. Įdarbindamos Jurijaus Lotmano teksto erdvės analizės sampratas, autorės analizuoja tris Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje atliktus Euripido *Medėjos* vertimus ir tiria, kaip vertėjai perteikia ar adaptuoja originalią antikinio teatro ir dramos erdvę tragedijos metadiskurse ir pačiame diskurse. Įdomu pastebėti, kad analizė derina tragedijos teksto kuriamos erdvės ir antikinio teatro erdvinės struktūros aspektus. Lygindamos vertimus, autorės prieina išvadą, kad skirtinga draminės erdvės reprezentacija vertimuose susijusi su skirtingomis (vertimo) ideologijomis.

Izabelės Skikaitės atliekamas semiotinis Lauros Sintijos Černiauskaitės apsakymo „Kambarys jazmino krūmė“ erdvės tyrimas pareikalauja ir teorinės prieigos tikslinimo. Pasitelkusi psichoanalizės ir kultūros antropologijos prieigas, kurios pasirodo aktualios pasirinkto teksto analizei, autorė permąsto klasikinei A. J. Greimo semiotikai ir šiuolaikinei naratologijai būdingas erdvės, kūno ir geismo sampratas. Tyrimas leidžia kalbėti apie dinamišką ir abipusį erdvės ir veikėjo santykį, pasireiškiantį abiem būdinga *tolydumo / skaidytumo* kategorija, taip pat mitinės ir modernios sąmonės priešpriešą vertinant kaip gaubiančiosios erdvės, arba Kosmoso, ir žmogaus kūno santykį. Priešingai pirmykščių bendruomenių mąstymui, Černiauskaitės kūryboje išvelgiama individualaus kūno galia nulemti vidinę ir išorinę erdvės (ne)tvarką.

Erdvės patyrimo refleksiją literatūros tekste pratęsia Tetyanos Kasimos straipsnis, kuriama analizuojamos Clarice Lispector romano *Apgultas miestas (A Cidade Sitiada, 1949)* aprašytos subjektyvios miesto gyvenimo daugiasluoksniškumo ir kaitos patirtys. Lispector sukurtas fikcinis São Geraldo miestas tiriamas pasitelkiant kaip

įrankį heterotopinių būties akimirkų konceptą, kurį straipsnio autorė susikonstruoja iš Michelio Foucault heterotopijos ir Virginius Woolf būties akimirkų sąvokų. Analizuodama heterotopines būties akimirkas, Kasima ryškina, kaip Lispector aptaria skirtį tarp pastovumo ir laikinumo, takumo ir stabilumo, pasireiškiančių miesto erdvėje.

Tiito Remmo straipsnis toliau tvirtina šio numerio miesto tyrimų liniją, perkeldamas žvilgsnį nuo literatūros prie paties materialaus miesto tekstualumo. Siekdamas tikslo susikurti semiotinius miesto kasdienybės erdvių analizės įrankius, Remmas gręžiasi į erdvės literatūroje analizės patirtį ir naudojami Michailo Bachtino bei Jurijaus Lotmano erdvės tyrimų sąvokomis. Pasiūloma chronotopinė miesto erdvės analizė apima materialios erdvės, jos vartotojų interpretacijų ir tekstualizavimo kultūroje dėmenis. Šios analizės perspektyvumas straipsnyje išbandomas taikant ją Estijos mažų miestelių aikštėms, kurios naujai atsirado ar buvo atnaujintos pagal valstybinę programą „Didžioji viešoji erdvė“, inicijuotą Nacionalinės architektų draugijos Estijos Respublikos 100-mečiui paminėti.

Michal Ornan-Ephratt straipsnio fokuse esantys 2023 m. Izraelyje vykusių protestų prieš / už teisinę reformą plakatai taip pat gali būti traktuojami kaip miesto reiškinys, transformuojantis viešąją erdvę į pilietinio pasipriešinimo vietą. Protestai prasidėjo, kai daugumą parlamente laimėję konservatyvūs judėjimai inicijavo reformą, turėjusią apriboti demokratines laisves. Straipsnyje analizuojama tylos, reiškiamos gramatinėmis ir poetinėmis priemonėmis, semiotika, būdinga protestuojantiems tiek prieš, tiek už reformą, tačiau žymiai kūrybingiau ir išradingiau panaudota reformos oponentų. Straipsnyje prieinama išvada, kad tylos semiotikos galimybių panaudojimas priklausė nuo socialinės antagonistinių pusių sudėties. Reformos šalininkai, dažniausiai konservatyvių partijų bei vyresnės kartos atstovai, palaikė valdžios iniciatyvą, jautėsi saugūs ir, pasitikėdami savo partijų ar susivienijimų galia, neįsitraukė į politinę diskusiją emociškai. Tuo tarpu reformos oponentai neatstovavo jokių grupių ir dalyvavo proteste jausdami individualią atsakomybę už šalies ir visuomenės ateitį. Jie buvo

vedami *horror vacui* ir kitų stiprių baimės, nerimo, nesaugumo jausmų, kurie žadino ir aktyvino jų kūrybingumą, iš dalies pasireiškusį ir tylos semiotika protesto plakatuose.

Gintarės Bidlauskienės straipsnyje lyginami du poetinės kino dokumentikos kūriniai, skirti Vilniaus miesto reprezentacijai: Al-manto Grikevičiaus *Laikas eina per miestą* (1966) ir Eitvydo Doškaus *Čia buvo Vilnius* (2022). Analizė grindžiama prancūzų geokritikos (Bertrand Westphal) prieiga, derinančia urbanistinės teorijos klasikų, Michelio de Certeau, Henri Lefebvre'o, Kevin Lyncho konceptus su postruktūralistinės filosofijos idėjomis. Straipsnyje ryškinamas filmų dialogas, jo teminiai bei estetiniai skirtumai ir sąsajos, kurių dėka atskleidžiama, kad Grikevičius sukuria modernistinį Vilniaus portretą, jungiantį istoriją ir dabartį, o Doškus reprezentuoja nuolat kintantį miestą, kurio tapatybę apima tiek vietinį paveldą, tiek globalius kontekstus.

Ingos Vidugirytės straipsnyje, pasitelkus šiuolaikinę urbanistikos teoriją bei literatūros geografijos prieigą, keliamas tikslas atskleisti lietuvių literatūrai naujas miesto apraiškas Giedros Radvilavičiūtės esė „Racionalūs sprendimai“. Straipsnio intrigą kuria prieštaravimas tarp rašytojos deklaruojamo abejingumo miestui, kuris, jos manymu, visada yra antrinis pasakojamos istorijos atžvilgiu, ir paties *erdoės rašymo*, atskleidžiančio šiuolaikinio miesto kasdienybę, atsirandančią iš subjektų ryšių ir tinklų, kintančių gyvenimo formų, ritmų ir intensyvumų. Nors Radvilavičiūtei nėra būdinga tradicinė literatūrinė miesto reprezentacija miesto-vaizdžio, architektūros aspektais, pats miestas – jo šiuolaikybės pavidalais – yra atkuriamas ir gali būti svarstomas šiuolaikinės literatūros urbanistikos kontekste, o rašytojos naudojama buitinių nesklandumų sąvoka galėtų pretenduoti į naujos miesto teorijos ieškomų konceptų statusą.

Antrąją numerio dalį sudaro specialiai jam atlikti erdvės problematiką rutuliojantys vertimai.

Tapęs klasikiniu Michelio de Certeau veikalas *Kasdienybės išradimas* (*L'Invention du quotidien*, 1980) iki šiol įkvepia miesto tyrėjus ir yra plačiai naudojamas kaip metodologinė prieiga tiek

humanitariniuose, tiek socialiniuose moksluose. Lietuvoje neturime šios knygos vertimo, ir nemokantys prancūzų kalbos paprastai naudojami angliškuoju vertimu *The Practice of Everyday Life* (1984). Erdvės analizei labiausiai pritaikoma yra trečioji dalis – „Erdvinės praktikos“ ir jos populiariausias skyrius – „Vaikščiojimas mieste“. Būtent jame de Certeau išryškina priešpriešą tarp miesto patirčių, stebint jį iš nuotolio ir vaikščiojant. Šių patirčių pagrindu jis suformuoja erdvės *strategijų* ir *taktikų* opoziciją: miestą strateguoja galia – valstybinė, municipalinė, kapitalo, verslo: braižomi planai, perstatoma, verčiama tam tikru būdu judėti mieste ir vartoti. Kita vertus, paprasti miesto gyventojai suranda taktikas, kaip išvengti galios kišimosi į jų kasdienius gyvenimus, ir kūrybiškai naudoja miestą savo tikslams. Visgi vertimui į lietuvių kalbą pasirinkome kitą, mažiau žinomą, bet ne mažiau įdomų „Erdvės praktikų“ skyrelį – „Erdvės pasakojimai“, kuriame de Certeau, vystydamas erdvės ir vietos, žemėlapių ir maršruto priešpriešas, pradeda brėžti judėjimo erdvėje ir istorijų pasakojimo analogiją, kurios dėka toliau plėtoja mintį apie galiai nepaklusnias, žaismingas kasdienės erdvės praktikas.

Antrasis vertimas – skyrius „Judančio vaizdo geografija“ iš Giulianos Bruno knygos *Emocijų atlasas* (*Atlas of Emotion*, 2002), kuriame autorė leidžiasi, jos žodžiais, į ekskursiją po kino genealogijos ir istorijos erdvę, kartais sustodama, kad permąstyti „klasikinę“ kino teoriją ir galiausiai atvestų skaitytoją prie supratimo apie kiną kaip emocijos vaizdavimo praktiką. Šios kelionės atspirties tašku tampa architektūrinį ansamblį ir kiną suartinančio judančio stebėtojo atradimas Sergejaus Eizenšteino esė „Montažas ir architektūra“: iš pažiūros stabilus kino žiūrovas juda per fikcines erdves tokiu pat būdu, kaip Akropolį apeinantis turistas. Abiem atvejais žvilgsnis yra įkūnytas, o stebėtojo kūnas – įrašytas stebėjimo lauke. Taigi, pagrindinė jungtis tarp architektūros ir kino yra promenada. Įdarbindama žodyje *emocija* išskaitomą judėjimo ir jausmo jungtį (anglų kalboje tai žaismė vieno žodžio ribose), Bruno aptaria ją įvairių vizualumo disciplinų kontekste, išryškindama artimumą tarp kino, kurį išgyvename kaip erdvę, ir geografijos, kurios

perrašymą kino erdvė emociškai išjudina. Anot Bruno, kinas – tai *šiuolaikinė kartografija*, kultūros žemėlapiavimo rėmas, judrus skirtųjų žemėlapis, socio-seksualinių fragmentų ir tarpkultūrinių kelionių produktas, šiuolaikinio pažinimo priemonė.

Erico Landowskio, dėstančio semiotiką ir Vilniaus universiteto studentams, straipsnyje plėtojama greiminė erdvės analizė, kurią autorius siūlo praplėsti perskyra tarp keturių režimų, kuriais sąveikaujame su erdve. Iš pradžių aptardamas skirtingus santykio variantus – išskirdamas pasaulį kaip audinį, įviją, bedugnę ir tinklą bei jų numanomą subjektų sąveikos su erdve patirtį, – vėliau autorius sugrįžta prie šių režimų sąveikos ir dialogo, ir, galiausiai, jų vienio. Straipsnyje peržengiamos griežtos semiotinio diskurso ribos, analizėje pasitelkiama grožinės literatūros raiška. Šiuo požiūriu tekstas primena Algirdo Juliaus Greimo knygos *Apie netobulumą* diskursą, yra atviras interpretacijai ir gali būti kūrybiškai naudojamas ne tik semiotinės tekstų analizės tikslais.

Rengiant šį *Semiotikos* numerį Lietuvos semiotikų ir literatų bendruomenę ištiko skaudi netektis – mirė profesorius Kęstutis Nastopka, vienas iš A. J. Greimo semiotikos studijų pradininkų Lietuvoje, Vilniaus universiteto Semiotikos centro ir mokslo žurnalo *Semiotika* įkūrėjų. Jam atminti skiriamas atsisveikinimo žodis.